

М. С. Магарін, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Розглянуто законодавчі аспекти звільнення неповнолітніх від покарання. Проведено порівняльний аналіз цього питання у новому та колишньому кримінальному законодавстві. Пропонується коротка характеристика законів про звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Ключові слова: примусові заходи виховного характеру, перевиховання, звільнення від покарання, неповнолітня особа.

Особа, що досягла 16-літнього віку (а у певних випадках і 14-літнього віку) відповідно до ст. 22 КК України, може бути суб'єктом злочину, тобто здатна нести кримінальну відповідальність і покарання. До досягнення 18 років вказані особи кримінальним законом соціально зрілими повною мірою не визнаються та вважаються неповнолітніми.

Визначення *неповноліття* особи при вчиненні нею злочину підкреслено законодавцем уведенням у КК України окремого розділу XV "Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх". Досвід зарубіжних країн, у яких передбачено спеціальні закони про кримінальну відповідальність неповнолітніх або самостійні розділи в кримінальних кодексах, доводить доцільність такого підходу.

Так, наприклад, кримінальна політика у Франції щодо неповнолітніх базується на принципах незастосування карних покарань до осіб молодших за 13 років, установленням менш жорсткого режиму попереднього ув'язнення, призначенням у вигляді покарання заходів виховного характеру, і лише як виняток — репресивних заходів з пом'якшенням кримінального покарання таким особам [2, 73].

У нашій державі покарання неповнолітнім, які скоїли злочин, судом призначається відповідно до статті 103 нового КК України (насамперед, керуючись закріпленими в статтях 65-67 діючого кодексу правилами призначення покарання особам, які вчинили злочин). Так, суд керується загальними засадами призначення покарання і враховує при цьому пом'якшуючі й обтяжуючі відповідальність обставини.

Однак закріплені в розділі XV нового КК України специфічні риси кримінальної відповідальності неповнолітніх злочинців обумовлюють окремий підхід і до призначення їм покарання. Так, наприклад, при призначенні покарання судом враховуються умови життя і виховання підлітка, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особистості. Серед обставин, які частіше інших враховуються судами для пом'якшення при призначенні покарання особам, що не досягли 18 років, дослідники відзначають: скоєння злочину вперше, добровільне відшкодування нанесеного збитку чи усунення заподіяної шкоди, щире каяття, широкердне зізнання, активне сприяння розкриттю злочину, скоєння злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, підбурювання до скоєння злочину з боку дорослих [3, 230].

Варто підкреслити, що чинне кримінальне законодавство надає суду широкі

можливості звільнення від покарання неповнолітніх з урахуванням їх особистості та тяжкості вчиненого злочину. Ось декілька загальних умов, які, на наш погляд, враховуються при звільненні неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання. Першою з них є неповноліття особи на час скоєння злочину. Другою – можливість виправлення та перевиховання без застосування заходів кримінально-правового характеру чи можливість припинення застосування цих заходів на певному етапі покарання неповнолітнього в зв'язку з виправленням останнього [4, 593].

Новий КК України передбачає звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК), звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК), звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності (ст. 106 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК). Крім того, для неповнолітніх передбачається також окремий порядок погашення і зняття судимості (ст. 108 КК).

Варто більш докладно розглянути звільнення неповнолітніх злочинців від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Порядок застосування таких заходів та їх вичерпний перелік фіксується у ст. 105 КК України.

Застосування заходів виховного характеру при звільненні від покарання підлітків, що скоїли злочин, виправдало себе на практиці. Очевидно, тому законодавець виділяє регламентуючі їх норми в окрему статтю. У новому КК України частина 1 ст. 105 визначає, що “неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щиросердного розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент ухвали вироку не потребує застосування покарання” [1, 463]. У частині 2 ст. 7 нового КК указується, що примусові заходи виховного характеру суд застосовує і до особи, яка вчинила злочин до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за суспільне небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною. Здається, що, як і в колишньому законодавстві, застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього, який вчинив суспільне небезпечне діяння, не тягне за собою судимості. Крім того, ці заходи, мабуть, застосовуються примусово, тобто незалежно від бажання чи згоди неповнолітнього та його законних представників.

Звільнення неповнолітнього від покарання застосовується судом, якщо доведено вину підсудного. У цьому випадку в ході досудового слідства, а потім судового розгляду справи, найбільш повно можуть бути досліджені всі обставини вчиненого діяння, особливості особистості та поведінки підлітка. Особа, яка звільняється від покарання, випробує на собі виховний та попереджувальний вплив процесу. Але, при цьому особа звільняється саме від покарання (а не від негативної оцінки) від імені держави за вчинене нею діяння. Неповнолітній, звільнений від покарання, попадає у сферу судового контролю за виконанням примусових заходів виховного характеру, що також сприяє посиленню перевиховуючого впливу цих заходів на суб'єкта. Крім цього, звільнення від покарання провадиться після винесення обвинувального вироку [4, 598].

Відповідно до частини 2 ст. 105 нового КК України, суд може застосувати такі примусові заходи виховного характеру, які утворюють систему, побудовану за ознакою їх порівняльної суворості, від менш суворих до більш суворих:

1. *Застереження*. На нашу думку, вказаний захід являє собою засудження судом (яке оголошується у судовому засіданні) поведінки неповнолітнього, що вчинив злочин, який не являє собою великої суспільної небезпеки, або суспільне небезпечне діяння.

2. *Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього*. Очевидно, це перш за все систематичний контроль відповідних

органів за місцезнаходженням підлітка у вільний від роботи чи навчання час та за родом його занять.

3. *Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання.* На батьків та осіб, які їх замінюють, покладається обов'язок посиленого виховного впливу та систематичного контролю за поведінкою неповнолітнього. Подібні обов'язки можуть покладатися на педагогічний або трудовий колектив за його згодою чи на окремих громадян, які заслуговують на довіру.

4. *Покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків.* Указана міра, може бути застосована тільки у випадку, коли злочинном або суспільне небезпечним діянням неповнолітнього було заподіяно майновий збиток фізичній чи юридичній особі.

5. *Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.* Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначається законом.

Підкреслимо, що до неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, і суд може визнати необхідним призначити неповнолітньому вихователя (але тільки у порядку, передбаченому законом).

У колишньому законодавстві порядок застосування примусових заходів виховного характеру не набув належного опрацювання ні в матеріальному, ні в процесуальному плані. Новий КК України відбиває *ідеї максимального законодавчого регулювання, принцип законності в кримінальному праві*, що знаходить першочергове вираження в нормах про відповідальність неповнолітніх — соціальної групи, яка користується особливою увагою суспільства та держави [4, 602].

Література

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Зароди України. — 2001. — № 25-26. — С. 442-528.
2. Маліновський А. А. Карне право закордонних країн: навчальний посібник. — М.: Новий Юрист, 1998. — 128с.
3. Карний закон: досвід теоретичного моделювання — М.: Наука, 1987. — с. 235
4. Карне право на сучасному етапі: Проблеми злочину і покарання / Беляєв Н. А., Глистин В. К., Орехов В. В. і ін. — С.-Петербурґ.: Вид. С.-Петербурзького державного університету, 1992. — 608 с.

Н. С. Магарин

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСВОБОЖДЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОТ НАКАЗАНИЯ И ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА

РЕЗЮМЕ

Закрепление в уголовном законе специальных норм об освобождении несовершеннолетних от наказания определяет общие направления и содержание норм, регулирующих ответственность несовершеннолетних и соответствующее применение принудительных мер воспитательного характера.

Ключевые слова: принудительные меры воспитательного характера, перевоспитание, освобождение от наказания, несовершеннолетнее лицо.